

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/321715008>

Розвиток об'єктивного духу в роботі Г.В.Ф. Гегеля «Енциклопедія філософських наук»

Article · December 2009

CITATIONS

0

READS

10

1 author:

[Tetiana Pavlova](#)

Dnepropetrovsk National University

57 PUBLICATIONS 1 CITATION

[SEE PROFILE](#)

Розвиток об'єктивного духу в роботі Г.В.Ф.Гегеля «Енциклопедія філософських наук»

Розглядається об'єктивний дух і основні його визначення, які зазначені у роботі Г.В.Ф.Гегеля «Енциклопедія філософських наук». Особлива увага приділяється формам розвитку об'єктивного духу.

Ключові слова: дух, розвиток, форма, ідея.

Поняття дух, ідея є центральними в об'єктивному ідеалізмі. Г.В.Ф.Гегель як представник цього напрямку філософії будує свою систему на основі розвитку духу. В поняття об'єктивного духу Г.В.Ф.Гегеля входять ті категорії, які прийнято називати категоріями практичної філософії, і перш за все – це право, мораль, моральність. Важливим дослідницьким завданням є встановлення взаємозв'язку цих категорій в процесі розвитку об'єктивного духу. Щодо проблематики гегелівської практичної філософії, то її розгляд зводиться найчастіше лише до розгляду його роботи «Філософія права», чого не достатньо для розуміння права, моралі, моральності у всій філософсько-правовій системі Г.В.Ф.Гегеля. Визначення статусу і ролі практичної філософії Г.В.Ф.Гегеля у всій його філософській системі, зокрема у такій системній роботі як «Енциклопедія філософських наук» дозволить виявити і зрозуміти поняття категорій, що входять до його системи.

У дослідженнях, що присвячені проблемам об'єктивного духу у філософії Г.В.Ф.Гегеля, О.О.Олександрова, М.Ф.Бикової, В.М.Володіна, А.В.Гулиги, О.В.Зотова та інших, приділено недостатньо уваги уявленням Г.В.Ф.Гегеля про об'єктивний дух у роботі «Енциклопедія філософських наук». Згадки про цю важливу в системі гегелівської філософії працю є фрагментарними. Метою публікації є розгляд поняття об'єктивного духу у філософії Г.В.Ф.Гегеля, форми його розвитку у роботі «Енциклопедія філософських наук».

Робота Г.В.Ф.Гегеля «Енциклопедія філософських наук» є системою розвитку наукового знання. Правова проблематика розглядається у третьому томі «Філософії духу», та там, де мова йде про об'єктивний дух. Дух тут розглядається як такий, що повертається від свого природного інобуття до себе. Вчення про дух у цій роботі вже виступає як структуроване, поділене на суб'єктивний, об'єктивний і абсолютний дух. Об'єктивний дух вже представлений як поділений на право, мораль, моральність.

У вступі до третього тому «Філософії духу» Г.В.Ф.Гегель зазначає, що пізнання духу є саме конкретне і тому саме високе і важке. Пізнай

самого себе – ця абсолютна заповідь ні сама по собі, ні там, де вона була висловлена історично, не має значення тільки самопізнання, направлено-го на окремі здатності, характер, схильності і слабкості індивідуума, але значення пізнання того, що достовірне у людині, достовірне у собі і для себе, – пізнання самої суті як духу[3,с.6]. Наука про людину має значення лише у тому випадку, якщо вона займається не випадковим у людині, а пізнанням загального, тобто духу. Тільки завдяки пізнанню загального можна визначити за словами, Г.В.Ф.Гегеля, «субстанціальність характеру», прийти до розуміння «великих людських характерів». Дух необхідно розуміти як відображення вічної ідеї, як розвиток і здійснення. У природі духу закладене пізнання ним свого поняття, тому наука, у тому числі і філософія, має на меті вивчати осягнення духу самим собою.

У філософії дух необхідно розуміти як необхідний розвиток вічної ідеї, а із поняття духу розвинути те, що складає особливі частини науки про дух. Із логічної ідеї, або загального поняття спекулятивне мислення розкриває свій предмет, виводить особливе поняття. Розвиток духу є у тому, що він існує:

1. У формі відношення до самого себе; що у його межах ідеальна тотальність ідеї, тобто те, що складає його поняття, стає такою для нього, і його буття є в тому, щоб бути у собі, тобто бути вільним, – це суб'єктивний дух.

2. У формі реальності, як такий, що підлягає породженню духом і породжений ним світ, у якому свобода має місце як наявна необхідність, – це об'єктивний дух.

3. Як у собі так і для себе суцільна і така, що вічно себе породжує, єдність об'єктивності духу і його ідеальності, або його поняття, дух у його абсолютній істині, – це абсолютний дух[3,с.32].

Питання права розглядаються філософом у розділі об'єктивний дух. Але він зазначає, що відмінність між суб'єктивним і об'єктивним духом неможна розглядати як дещо нерухоме. Вже з самого початку перед нами дух не як просте поняття, не як дещо просто суб'єктивне, але як ідея, як єдність суб'єктивності і об'єктивності; і кожний подальший рух є виходження за межі першої простої суб'єктивності духу, прогрес у розвитку реальності, або об'єктивності духу. Суб'єктивний дух є: А. Дух у собі, або безпосередній; в цьому сенсі він є душа, або природний дух; – предмет антропології. В. Дух для себе, або опосередкований, що розуміється як тотожна рефлексія у собі і по відношенню до іншого; дух у відношенні або відособленні; свідомість – предмет феноменології духу. С. Себе у собі визначаючий дух як суб'єкт для себе, – предмет психології[3,с.38-40]. Оскільки суб'єктивний і об'єктивний дух не є дещо раз і назавжди відділене, тому, деякі питання, що розглядаються у розділі суб'єктивний дух є цікавими і з точки зору розгляду права, наприклад питання антропології. Щоб говорити про те, що таке є людина правова, як вона усвідомлює право і як живе у правовій реальності, необхідно також мати уяву про те, що таке взагалі є людина.

Говорячи про об'єктивний дух Г.В.Ф.Гегель зазначає, що він є абсолютна ідея, суцільна лише у собі. Метою волі тут є реалізація свого поняття свободи, яка отримує форму необхідності. Дійсність свободи є єдність розумної і одиночної волі. Філософ зауважує, що реальність взагалі як наявне буття свободи волі є право, яке слід розуміти не лише як обмежене юридичне право, але як право, яке обіймає наявне буття всіх визначень

свободи. На думку мислителя, те, що є обов'язок є і право. У сфері явищ право і обов'язок корелятивні, перш за все у тому сенсі, що деякому праву з мого боку відповідає в іншому деякий обов'язок. В сфері моралі різниця лише внутрішнього визначення волі (спосіб мислення, намір), що має своє наявне буття тільки у людині і є тільки суб'єктивним обов'язком, виступає проти здійснення наміру у дійсності, разом з тим виявляється випадковість і неповнота, що складають односторонність виключно моральної точки зору. У сфері моральності те і інше досягло своєї істини, своєї абсолютної єдності, хоча з такою ж необхідністю обов'язок і право через опосередкування переходять одне в інше і зливаються між собою. Відмінності, що існують між цілями індивідів, суспільства і держави, є лише видимість, насправді вони співпадають.

Згідно класифікації, яка надає Г.В.Ф.Гегель, свобода волі є: А. Спочатку безпосередньою і тому у якості одиничної – особою; наявне буття, яке це останнє дає своїй свободі, є власність. Право як таке є формальне, абстрактне право; В. Рефлектованою у себе, таким чином, що вона має своє наявне буття, у межах самої себе, і в наслідок цього визначена у той же час як, – право суб'єктивної волі, – моральність. С. Субстанціальною волею як відповідна своєму поняттю дійсність в суб'єкті і тотальність необхідності, – моральність у сім'ї, громадянському суспільстві і державі.

У власності, оскільки вона є дещо зовнішнє по відношенню до особи і сама особа виступає як дещо зовнішнє. У речі міститься воля особи. На думку філософа, випадковою стороною у власності є те, що особа у річ вкладає свою волю; оскільки її воля є свавілля, вона з однаковим успіхом може вложити або не вклати у річ свою волю, витягувати з неї цю волю або ні. Але оскільки її воля заключна у речі, тільки вона може витягнути цю волю або ні. Але оскільки її воля заключна в речі, лише вона може витягти свою волю із неї, і річ разом з волею може перейти до іншого, чією власністю вона також стає лише за його волею, – договір[3,с.327-330]. Річ може фізично належати особі, а також особа може просто позначити річ як свою.

Договір містить у собі вияв узгодженості воль його сторін, а також умови його виконання. Воля у договорі виступає як така, що направлена на зовнішню річ. Субстанціальна сторона договору виражається у волевиявленні сторін, тоді як виконання договору являє собою лише наслідок попередньої узгодженості воль.

Існує велика кількість правових відносин. Порушення права виникає тоді, коли якась індивідуальна воля всупереч сутності права проявляє свавілля. Правопорушення є нікчемним вчинком. Г.В.Ф.Гегель зазначає, що у якості волі і мислячої істоти особа, що здійснює діяння, встановлює у ньому деякий, однак формальний і лише ним самим визнаний закон, дещо загальне, що лише для неї має значення і чому він у той же час за допомогою свого вчинку підпорядкував себе самого. Це твердження філософа дає підстави вважати, що загальне право виступає у нього як універсальне правило, якщо воно втрачає ознаки універсальності, тобто визначеності і можливості застосування у всякій аналогічній ситуації, стає суб'єктивним, протиправним по суті і може бути визнане лише у межах однієї конкретної свідомості, воно немає нічого спільного з суттю права.

Мислитель говорить про відмінність між правом і суб'єктивною волею. Реальність права, яку особиста воля спочатку дає собі безпосередньо, виявляється у подальшому опосередкованою через суб'єктивну волю –

моментом, що повідомляє наявне буття праву-у-собі або, навпаки, таким, що відділяє себе від нього і протиставляє себе йому. Навпаки, суб'єктивна воля у цій абстракції, згідно якої вона повинна бути силою, що звеличується над правом, сама по собі є дещо нікчемне. Бути дійсним право може лише у суспільстві.

Говорячи про мораль, Г.В.Ф.Гегель зазначає, що суб'єктивна або моральна свобода є те, що у європейському сенсі переважно зветься свободою. На підставі її права людина і повинна, власне, набути знання відмінності добра і зла взагалі, моральні визначення повинні не тільки пред'являти для нього вимоги, виконуватися ним у якості зовнішніх законів і приписів деякого авторитету, але і отримати схвалення, визнання чи навіть обгрунтування у його серці, способі мислення, совісті, розумінні і такє ін. Мислитель зазначає, що мораль у його філософії слід розглядати не тільки як морально добре, а у більш широкому сенсі. Мораль має значення деякої визначеності волі, оскільки саме ця визначеність існує всередині волі взагалі і тому містить у собі як умисел і намір так і моральне зло. Суб'єкт визнає своєю виною лише те наявне буття у дії, яка містилося у його знанні і волі, тільки те, що було його умислом, було йому належним. Вчинок за своїм емпірично-конкретним змістом володіє різноманіттям особливих сторін і зв'язків; суб'єкт з боку форми повинен знати і хотіти вчинку по його суттєвому визначенню, що містить у собі ці частковості – право наміру. Умисел стосується тільки безпосереднього наявного буття, намір же – субстанціальної сторони і мети цього наявного буття. Суб'єкт також має право на те, щоб особливість змісту у вчинку, з боку її матерії, не була би для нього зовнішньою, але містила би справжню особливість суб'єкта, його потреби, інтереси і цілі, які як би об'єднані у одній цілі, складають його благо, подібно до того як це було, коли мова йшла про щастя. Щастя тільки тим і відрізняється від блага, що перше представляється як безпосереднє наявне буття взагалі, тоді як останнє – як отримавши правомірність у відношенні до моральності[3,с.332-336]

Добро у собі і для себе є абсолютна мета світу і обов'язок для суб'єкта, який повинен мати розуміння добра, зробити його своїм наміром і здійснювати у своїй діяльності. Добро є у собі самому визначена загальність волі і таким чином містить у собі особливість; однак, оскільки ця остання спочатку сама є ще чимось абстрактним, – ще є відсутнім якийсь принцип визначення. Процес визначення здійснюється тому також поза цим загальним і у якості визначення для себе суцільної свободи волі, що протиставляє себе загальному, пробуджує тут глибокі протиріччя. В наслідок невизначеності у визначенні добра існує взагалі багато видів добра і різноманітні обов'язки, відмінність яких один від одного має діалектичний характер і приводить їх до колізії один з іншим. У той же час вони повинні бути погодженими між собою внаслідок єдності добра, і тим не менш, кожен із цих видів, хоча він і є дещо особливе, абсолютний у якості обов'язку і добра. Для суб'єкта, який у наявному бутті своєї свободи по суті є дещо особливе, саме у наслідок цього наявного буття його свободи його інтерес і його благо повинні бути його суттєвою ціллю і тому обов'язком. У той же час у цілях добра, яке є не особливе, а тільки загальне волі, особливий інтерес не повинен якимось моментом. Внаслідок цієї самостійності обох визначень випадкове також і те, чи гармонують вони між собою. Але вони повинні гармонувати, оскільки взагалі суб'єкт як одиничне і загальне у собі є тотожність. Суб'єкт є, однак, чимось особливим не тільки у своєму

бутті взагалі, але деяка форма його наявного буття є також у тому, щоб він представляв собою абстрактну достовірність самого себе, абстрактну рефлексію свободи у себе. У цьому сенсі він є відмінним від розуму волі і здатним саме загальне перетворити для себе в дещо особливе і тим самим в деяку видимість. Добро, таким чином, є для суб'єкта покладеним як дещо випадкове, і суб'єкт відповідно до цього може вирішитися на дещо протилежне добро – може бути злим. Таким же чином і зовнішня об'єктивність відповідно до такої, що проявляється різниці суб'єктивної волі, складає по відношенню до внутрішніх визначень волі іншу самостійну крайність, своєрідний світ для себе. Тому є випадковим, чи узгоджується зовнішня об'єктивність з суб'єктивними цілями, чи реалізується у ній самій добро і чи знищується у ній самій зло – в собі і для себе нікчемна мета; далі, чи знаходить у ній суб'єкт своє благо, і говорячи точніше, чи є щасливий у ній добрий суб'єкт і чи робиться нещасним злий. У той же час світ повинен дати можливість здійснитися у ньому суттєвому, доброму вчинку, таким же чином як він повинен також забезпечити доброму суб'єкту задоволення його особливого інтересу, а злому напроці відмовити у цьому і також знити саме зло[3,с.335-338].

Відношення визначень, що суперечать одне іншому є тільки абстрактна достовірність самого духу, і по відношенню до цієї нескінченності суб'єктивності загальна воля, добро, право і обов'язок в такій же мірі існують, як і не існують, – саме ця суб'єктивність знає себе як така, що обирає і вирішує. Ця чиста достовірність самої себе, що ставить себе на своє лезо, проявляється в двох формах, що безпосередньо переходять одна в іншу – совість і зло. Перша є воля добра, яке, однак, у цій чистій суб'єктивності є дещо не-об'єктивне, не-загальне, не-виразиме і дещо таке, відносно чого суб'єкт у своїй одиничності знає себе як вирішальне. Зло є те ж саме знання своєї одиничності, як чогось вирішального, оскільки одиничність не залишається у цій абстракції, але наперекір добру засвоює зміст суб'єктивного інтересу. Ця вершина феномену волі, що зведена до абсолютної марності – до деякого не-об'єктивного, а лише у собі самому впевненого стану добра і деякої достовірності себе самої у відношенні до марності загального, безпосередньо підлягає краху. Зло як внутрішня рефлексія суб'єктивності у собі наперекір об'єктивному і загальному, що є для нього лише примарою; є те ж саме, що і блага настроєність абстрактного добра, що надає суб'єктивності його визначення; – абстрактна примарність, безпосереднє спотворення і знищення себе самого. Результат, істина, цієї примарності, із свого негативного боку є абсолютна нікчемність цього воління, яке саме по собі направлено проти добра як добра і яке повинне бути тільки абстрактним; зі свого ствердного боку у понятті ця примарність, співпадаючи таким чином з самою собою, є та ж сама проста загальність волі, яка є добро. Моральність Г.В.Ф.Гегель визначає як завершення об'єктивного духу, істина суб'єктивного і самого об'єктивного духу. Субстанція є абсолютною єдністю одиничності і загальності свободи, дійсність і діяльність кожної окремої істоти є в тому, щоб бути для себе і піклуватися про себе, в такій же мірі обумовлені цілим, що покладене задалегідь, у зв'язку з яким вони тільки і існують, у якій вони являють собою перехід у деякий загальний продукт. Спосіб мислення індивідів є знання про субстанцію і про тотожність їх інтересів з цілим; і те, що інші одиничні істоти взаємно знають себе тільки у цій тотожності і дійсно існують у ній, є довіра – справжній, спосіб мислення, що є моральністю.

Зв'язки одиничної істоти з тими відносинами, на які відособлюється субстанція, складають його моральні обов'язки. Моральна особистість, тобто суб'єктивність, що пройнята субстанціальним життям, є добродієність. У відношенні до зовнішньої безпосередності, до долі, добродієність є відношення до буття, не як до негативного, і внаслідок цього являє собою спокійне перебування у самій собі. У відношенні до субстанціальної об'єктивності, до цілого моральної діяльності, вона є довіра направлена діяльність у її інтересах і здатність жертвувати для неї собою. У відношенні до випадковості взаємовідносин з іншими людьми вона є перш за все справедливість, а потім доброзичлива схильність. У цій сфері як і у поведінці по відношенню до свого власного наявного буття і тілесності, індивідуальність виражає свій особливий характер, темперамент і таке інше як свої добродієності[3,с.335-340]. Діяльність індивіда у суспільстві не є альтруїстичною, він реалізує свої власні інтереси і діє у відповідності до них. Але існує знання про загальне, про необхідність належати до нього і відповідно рахуватися з ним. Звідси і обов'язки перед цим загальним і довіра до нього, оскільки обійтися без першого і без другого у суспільному житті індивіду неможливо.

Субстанція моральності існує: АА. Як безпосередній, або природний, дух – сім'я; ВВ. У якості відносної тотальності відносин друг до друга індивідуумів як самостійних осіб у деякій формальній загальності – громадянське суспільство; СС. Як субстанція, що самоусвідомлює себе – дух, розвинутий до органічної дійсності, – державний устрій.

Говорячи про сім'ю, Г.В.Ф.Гегель зазначає, що моральний дух у своїй безпосередності містить у собі той природний момент, що й індивідуум у своїй природній загальності, у роді, має своє субстанціальне наявне буття – статеві відносини, але підняті на ступень духовного визначення; єднання кохання і відчуття взаємної довіри; дух як сім'я є дух, що відчуває[3,с.338-341]. Сім'я виступає як одна особа, і відносини, що у ній виникають є моральними. Шлюб являє собою моногамний союз осіб, що заснований на моральному і тілесному поєднанні, що приводить до того, що інтереси осіб, в тому числі і майнові, у шлюбі співпадають. Діти, коли виростають, вони виходять із сім'ї, але вони створюють нові сім'ї.

Громадянське суспільство являє собою субстанцію, що поділена на багато сімей, чи осіб що не створили сім'ю. Вони реалізують свої потреби у громадянському суспільстві і розуміють його як таке, що лише у ньому потреби можуть бути задоволені. Відбувається процес, відповідно до якого кожен задовольняючи свої інтереси, задовольняє і інтереси інших і цей процес є необхідним і являє собою цінність. Цей процес дає можливість відбутися поділу праці, внаслідок чого людина володіє якимось одним професійним знанням, і таким чином стає залежною від суспільства. Відповідно до своєї професійної діяльності, особи поділяються на стани, цей поділ відбувається відповідно до вмінь, талантів, випадку, вибору. У стані особа набуває свого визнання, моральності, честі. Таких станів три: *субстанціальний*, що набуває своє майно із родючої землі, моральність такого стану є заснованою на довірі і вірі, *рефлексивний*, пов'язаний з суспільним майном, придбання якого залежить від власних якостей особи, її розуму, таланту, *мислячий*, має справу із загальними інтересами, його існування залежить від власних умінь і від діяльності суспільства в цілому.

У розділі про правосуддя, Г.В.Ф.Гегель говорить що, для того, щоб врегулювати відносини у громадянському суспільстві необхідним є формальне право. При чому формальне право визначається філософом як «точно встановлене для себе визначення свободи». Право усвідомлюється як загальне, що підкріплене силою, тоді воно зветься законом. Щодо законів філософ зазначає, що позитивна сторона законів стосується перш за все тільки їх форми – саме бути взагалі значимими і відомими, разом із чим дана можливість того, щоб вони для всіх робилися відомим звичайним зовнішнім способом. Зміст може бути при цьому у собі розумним чи не розумним і тим самим не відповідним праву. У той же час, закон не може бути визначеним розумом або правовим розсудком завдяки чисто розумовим підставам. Природа людини тільки у тому є, щоб знати свій закон, і що вона тому у дійсності може покорятися тільки такому усвідомленому закону, подібно до того, як і її закон тільки як усвідомлений нею закон може бути законом справедливим; у інакше, вона вже по суті свого змісту являє собою випадковість і свавілля або змішаність з цими елементами.

Філософ відмежовує право від моралі і моральності. Він зазначає, що закони як такі є умовою зовнішнього обов'язку у відношенні до них, оскільки вони як закони строгого права стосуються тільки абстрактної, тобто зовнішньої, а не моралі чи моральності. Судочинство повинне бути правовим. Право-у-собі повинне представити себе суду, індивідуалізованому праву як доведене; при чому право у собі може бути відмінним від права, що допускає докази. Суд розглядаючи справу діє в інтересах права як такого, віднімає у його існування його випадковість і в особливості перегворює його в існування. Суттєвим визначенням являється те, що обидві складові частини судового вироку – судження про фактичний склад злочину і судження як застосування закону до даного випадку – здійснюються як різні функції в силу того, що вони являють собою різні сторони вироку. Тим самим вони навіть передані колегіям різної кваліфікації; з них одна повинна складатися з індивідуумів, що не належать по своїй професії до числа посадових суддів. Призначення судочинства – довести у громадянському суспільстві до необхідності тільки абстрактну сторону свободи особи. Але це доведення у першу чергу засноване на приватній суб'єктивності судді, оскільки тут вже не має у наявності необхідної єдності цієї суб'єктивності з правом у собі. Навпаки, сліпа необхідність системи потреби не піднялася тут ще до усвідомлення загального і не здійснилася у дії, загального, що з цього виходить [3, с.344-349].

Порядок, як діяльна сила є зовнішня держава, яка оскільки вона корениться у субстанціальній державі, проявляється у формі державної поліції [1, 48]. З іншого боку, у цій сфері відособленості ціль субстанціальної загальності і її здійснення у дії залишається обмеженою заняттям і інтересом у особливих сферах. Так виникає корпорація, у якій окремий громадянин як приватна особа віднаходить гарантію свого майна, а також виходить у ній із сфери свого відособленого приватного інтересу і для здійснення відносно-загальної мети використовує свідому діяльність, подібно до того, як у сфері обов'язків, що визначаються правом і що покладається на нього приналежністю до відомого стану, він керується своєю моральністю.

Об'єктивний дух виступає другим етапом розвитку духу, він іде після суб'єктивного духу і передує абсолютному. Саме в «Енциклопедії

філософських наук» Г.В.Ф.Гегель надає широке визначення права, що далеко виходить за межі юридичних рамок його розуміння. Право, мораль, моральність розвиваються як три етапи абсолютного духу. Вони з одного боку є відокремленими один від одного, являють собою самостійні явища, з іншого боку право і мораль виступають частинами по відношенню до моральності як цілого, у рамках якої вони розвиваються. Розвиток об'єктивного духу фактично являє собою розвиток волі, що віднаходить своє реальне вираження. Цей шлях є рухом від усвідомлення того, що загальна воля не суперечить суб'єктивній, особливій волі, навпаки загальна воля постає як універсалізована особлива. «Енциклопедія філософських наук» є важливою роботою у розгляді правової, моральної проблематики, без якої неможливо зрозуміти основу і витоки філософської системи Г.В.Ф.Гегеля.

Список використаних джерел

1. Александров А.А. Проблема человека в философии Гегеля (период 1807-1831 гг.). – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2004. – 474с.
2. Быкова М.Ф. Абсолютная идея и абсолютный дух в философии Гегеля. – М.: Наука, 1993. – 269с.
3. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. Том 3. Философия духа. – М.: Мысль, 1977. – 471с.
4. Кожев А.В. Введение в чтение Гегеля: Лекции по Феноменологии духа, читавшиеся с 1933 по 1939 г. в Высш. практ. шк. – СПб.: Наука, 2003. – 791с.
5. Лазарев В.В. Гегель и философские дискуссии его времени. – М.: Наука, 1991.– 155с.

Павлова Т.С. Развитие объективного духа в работе Г.В.Ф.Гегеля «Энциклопедия философских наук»

Рассматривается объективный дух и его основные определения, которые определены в работе Г.В.Ф.Гегеля «Энциклопедия философских наук». Особое внимание уделяется формам развития объективного духа.

Ключевые слова: дух, развитие, форма, идея.

Pavlova, T.S. Development of objective spirit in process G.V.F.Hegel «Encyclopaedia of philosophical sciences»

In this article an objective spirit is examined and his basic determinations which are certain in-process G.V.F.Hegel «Encyclopaedia of philosophical sciences». The special attention is spared to the forms of development of objective spirit.

Key words: spirit, development, form, idea.